

4. Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 року// Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К.: Ін – т соціології НАНУ, 2014. – Т. 1. – С. 117 -124.

5. Танчер Віктор. Майдан як соціокультурний феномен і ціннісний конфлікт.// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. - № 4. – С.113 – 118.

6. Український соціум/ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – С. 77 -89.

*Мальцова Інна Іванівна, кандидат філософських наук,
старший викладач Центру гуманітарної освіти НАН України*

У ПОШУКАХ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Дефіцит теорії та певних сталих теоретичних принципів в сфері сучасного історичного пізнання цілком зрозумілий в ситуації відходу від старих теорій в філософії і науці та пошуку нових, що відповідають новим викликам існування людства. Однак, відкидання старих теоретичних принципів часто породжує й відкидання ролі філософії (і філософії історії) в формуванні теоретичних засад історичного пізнання. «Історіософія будь-якого штибу глибоко дискредитована та історична наука перестає бути полонянкою...апріорних метафізичних конструкцій» [1, с. 18].

Проблема теоретичної основи історичного пізнання в повній мірі відображає ту складну ситуацію, що існує на даний момент в філософії історії та історіографії. Мова йде не лише про якісно нову теоретичну побудову, а й про можливість співіснування теоретичних надбань та здатність їх відповідати новій багатогранній реальності.

Мова йде про теоретичний плюралізм, що останнім часом приваблює увагу дослідників. Слід зазначити, що плюралізм не розглядається тут як антонім монізму, а як деякий загально значимий зміст конкуруючих інтерпретацій. Виникнення таких явищ і процесів, в яких реалізується якісна незавершеність історичного процесу, може призводити до розвитку, збагачення одних теоретичних положень і відкидання деяких або ж навіть до виникнення інших варіантів теорії, співвідношення яких з існуючим в кожен даний момент теоретичним надбанням неможливо передбачити. «Можливість плюралізму інтерпретацій закладена в самій дійсності, фундаментальними властивостями якої є...багатогранність кожного явища і невичерпність» [2, с. 41].

Історичний процес, тобто вже здійснена історія, характеризується своєю інваріантністю в тому плані, що в ньому приховані своя логіка і свій сенс, своя послідовність подій і своя унікальність та неповторність. Плюралізм конкуруючих інтерпретацій являє собою сукупність потоків. Що впадають в загальне русло, - рух пізнання до приблизно вірного в кожен даний момент відображення інваріантності історії. Плюралізм в області теоретичного осмислення історії, що ізолюється від прагнення до досягнення істини як основного мотиву дослідження історика, має, по суті, мало спільного з наукою.

Найбільш наближеним до сучасних вимог, але сформованим, як не дивно, в радянські часи, є формулювання і осмислення предмету історичного пізнання А. І. Ракітовим: «Історичне пізнання виділяє в історії як своєму об'єкті особливий предмет – зміну й розвиток у часі соціальної значущості й цілеспрямованої діяльності людей» [3, с. 264]. Час написання праці жодним чином не заперечує її цінності, адже в ній розглянуті положення, що відрізняють емпіричний і теоретичний рівень історичного пізнання, історичне дослідження та історичну науку, чого бракую сучасним теоретикам.

Важливий внесок в розробку проблеми сучасного історичного пізнання вніс І. В. Бойченко [5]. Він здійснив ґрунтовний аналіз об'єкту і предмету філософії історії, її співвідношення з історичною наукою. Особливо продуктивним є розгляд філософії історії як теорії історичного пізнання. Але він намагається застерегти від редукації філософії історії до теорії історичного пізнання, як це пояснював Р. Дж. Колінгвуд [4] і намагається дати власне бачення цієї проблеми. Філософію історії він поділяє на теорію історичного пізнання (історичну гносеологію) та історичну епістемологію. «Предметом першої є співвідношення суб'єкта і об'єкта у процесі історичного пізнання; предметом другої – результат цього процесу, тобто історичне знання, його співвідношення з історичною реальністю» [5, с. 148]. Предметом дослідження тепер стає пізнавальна діяльність дослідників історичного процесу, а не сам процес.

Історико-наукова теорія Курта Хюбнера описує системи історії, що включають в себе «правила, що вийшли з використання» (тобто соціальні явища минулого) в групу історичних явищ. Постійну полеміку щодо застосування понять «теорія» і «система» в історичних науках Хюбнер намагається вирішити шляхом логічного доведення: якби історію неможливо було вкласти в системи, то намагання здійснити будь-який історичний опис ні до чого не б привело, історії просто не існувало б. Проблема, на його думку, полягає у визнанні відсутності логіки не лише в історичних системах, але і в історичній інтерпретації, яку дають цим системам історично діючі особи. «Але, якщо недосконала система, це повинно відобразитись в теорії; якщо ж недосконала її інтерпретація, то пояснити це слід, виходячи із обставин і за допомогою засобів не власне історичного, а, наприклад, психологічного характеру, бо... в історії діють не лише історичні, але й природні системи» [6, с. 252].

Сьогодні стає все більш очевидним, що й філософія історії, й історична наука не можуть окремо одна від одної монополювати правом на істину історичного пізнання. До того ж зростання впливу релігії стимулює теоретичний інтерес до постановки проблеми теологією історії.

Ще наприкінці ХХ ст. філософ і теоретик історії Ю. А. Кімелев вирізнив три основні форми теоретичного ставлення до історії – «теологію історії, філософію історії і наукову історіографію» [7, с. 4]. Для їх аналізу важливим і суттєвим фактором слугує не дослідження хронологічної послідовності вищеназваних форм і не претензії кожної на привілейований статус, а

прояснення особливостей предмету пізнання, різниці в методологічних підходах та співвідношення проблематики.

Класична теологія історії як форма пізнання розглядала родову історію людини як задуману й спрямовану Богом всесвітню історію. Питання про сенс історії як цілісного, об'єднуючого всі діяння людства стає головним мотивом і закладає підґрунтя для становлення теоретичних форм історичного пізнання.

По-перше, в теології історичний процес вважається не здійсненням людських цілей, а промислу Божого для втілення в людському житті. Людина сприймається лише як засіб для здійснення мети Божої, і завдяки такому підходу все, що трапляється в історії, розуміється як необхідність. Саме цей постулат Р. Дж. Колінгвуд виділяє як необхідну передумову розуміння будь-якого історичного процесу. По-друге, новий погляд на історію дає можливість описувати значущість подій та діянь визначних історичних осіб як знарядь Божих промислів. По-третє, християнська позиція базувалась на універсалізмі, згідно з яким «всі люди є рівними перед Богом: немає жодного обраного народу, жодної привілейованої раси чи класу». Звідси, весь історичний процес сприймався як спільний для всіх, тобто універсальний [4].

Християнська теологія не могла полишити свою центральну ідею – розуміння історії як проміжку між початком і кінцем всього суцього. Найбільш рельєфно це видно в іудейській релігійній традиції, в якій історія постає, як це доводив Мірче Еліаде, теофанією (боговиявленням). Будь-яка катастрофа чи страждання не виглядали даремними, бо за кожною подією завжди можна було розпізнати волю Божу. Еліаде вважає, що саме єврейські пророки вперше надали цінності історії, зуміли подолати традиційне уявлення про цикли, відкрили час, що тече лише в одному напрямку і є незворотнім [8].

Завдяки християнству в європейській традиції виникла ідея об'єктивної історії, тобто історії як процесу. Виник такий засіб інтерпретації історичних подій, який вимагав дошукування смислу не в мотивах історичних діячів, а в самих історичних подіях. В рамках християнського світосприйняття це означало необхідність пояснити події в термінах поза- і над-історичних, надати їм трансцендентного сенсу. В результаті, класична теологія історії вперше ставить питання про цілісність (тотальність) історії, яка об'єднає всі діяння людства, що готує підґрунтя для становлення теоретичних форм історичного пізнання.

Іншою (другою) формою історичного пізнання є філософія. Первинну теоретичну проблему конститування історії як цілісного феномену філософія історії переймає в структурно спорідненої з нею теології історії. Філософія тут солідаризується з теологією, постулюючи єдність і цілісність історії, навіть перед очевидністю мінливості та багатоманітності людського буття, епох, часів та інших історичних реалій. Класична філософія добивається констатації єдності історії завдяки пошуку властивих їй законів та закономірностей. Історія при такому теоретичному підході поступово втрачає «потойбічні» виміри свого існування, які в теології історії розумілись як прояви божественної волі. З появою такого підходу з'являється нове розуміння сенсу історії, що полягає в

зміні самоусвідомлення людини. Мета історії, кінцева мета – свобода людини; свобода ж проходить в історичному процесі цілий ряд стадій свого усвідомлення. Спочатку людина не усвідомлює своєї свободи. Г. В. Ф. Гегель ілюструє таке своє бачення на прикладі народів, які не усвідомлювали своєї свободи, тому не були вільні, «вони знають тільки, що один є вільним» [9, с. 18]. Друга стадія – усвідомлення свободи людини, яка, проте, супроводжується визнанням її лише за деякими представниками роду людського. Третя стадія усвідомлення свободи приноситься християнством: вільною є людина як така, а свобода складає основну властивість людської природи. Тому Гегель пише: «Всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи – прогрес, який ми повинні пізнати в свободи у Гегеля є критерієм розумності (а тому і гуманності, антропомірності) всіх явищ історії, дозволяє впорядкувати емпірію історії, вдаючи за багатоманітність подій строгу послідовність, поступ звільнення особи. Отже, головною темою класичної філософії історії виступало філософське дослідження історичного процесу як об'єктивної даності, як такої сфери, що означає життя окремої людини та суспільства в цілому.

Третя форма теоретичного історичного пізнання розкривається у вигляді наукової історіографії, що починає формуватися наприкінці ХІХ ст. В цьому контексті, варто зупинитись на специфічних особливостях розвитку наукової історіографії в Україні. Поряд із становленням та розвитком західної наукової історіографії, формується українська історіографічна школа і, зокрема, один з її напрямків – регіоналістика. Засновниками цього напрямку прийнято вважати В. Антоновича («земельний» напрям), Д. Баглія («обласницький» напрям) та М. Грушевський («історичне районознавство»). Ідея регіоналізації, що формується в той період, об'єднує наукові підходи до аналізу регіональної специфіки. Такий підхід і сьогодні дає можливість найбільш об'єктивно і різнобічно вивчати регіональну строкатість України (особливо актуальним це стає після здобуття Україною своєї незалежності), специфічність та самобутність і можливість включити її культуру у всесвітньо-історичну картину світу. «Сучасні уявлення про місце і роль регіонального чинника, – на думку Я. В. Верменич, – органічно вписується в теорію глобалізації як розширення, поглиблення, зростання інтенсивності світових інтеграційних процесів на фоні паралельних процесів диференціації, регіоналізації і мультикультуралізму» [10, с. 5]. Завдання, котре стояло перед науковою історіографією – потреба у віднаходженні нових засад для пояснення єдності історичного процесу. Завдяки науковій історіографії формуються такі основні категорії історичної науки як історичний факт, історична подія, історична істина тощо.

Отже, історичне пізнання класичного його періоду не пододало ряду важливих недоліків. Класична теологія історії характеризувалась догматизмом і нетерпимістю до інших інтерпретацій історії, ігноруванням актуальних соціальних явищ та пошуків їх витоків, зацикленістю на есхатологічній проблематиці. Класична філософія історії зловживала побудовою

концептуальних схем світової історії та пошуком її загальних законів, залишаючи поза увагою фактичне розмаїття унікальних історичних явищ та феноменів, історії різних епох і народів у їх самотності. Класична історіографія занадто зосереджена була на політичних аспектах (на це вплинули інституційно-політична «німецька» школа Л.фон Ранке та французька соціальна історія О. Т'єрі і Ж. Мішле [11, с. 216]).

Сучасне ж історичне пізнання набуває характеру постнекласичного його розуміння, оскільки характеризується новим співвідношенням його теоретичних форм (теології історії, філософії історії та історіографії), які більш адекватно досліджують предмет історії. Хоч у своєму пошуку цілісного погляду на світ Л. Стародубцева, наприклад, розглядає три основні способи пізнання світу – богословський, філософський та науковий. Але, розвиток цих трьох областей знання досягли, на її думку, катастрофічних масштабів: «використовуване сьогодні саме поняття «богослов'я», «філософія» і «наука» ми не можемо...забувати, що за кожним з них необхідний спектр далеко розгалужених одна від одної...шкіл і напрямків» [12, с. 193].

Яким же є сучасний вплив теології історії на теоретичне осягнення світу? По-перше, релігія виступає свідченням стабільності, особливо в періоди великих трансформацій; тому, теологічне тлумачення історичного процесу на основі норм, цінностей людського життя спонукає пошук його транс-історичного значення. Значення незалежного від політичної чи економічної кон'юнктури сучасності сенсу, не підвладному інтелектуальній моді. По-друге, сучасна теологія історії визнає рівне з нею право на існування філософії і наукової історіографії та орієнтується на встановлення з ними діалогічних відносин. «Плюралізм, діалогічність, толерантність до чужої точки зору – ось ті кити, на яких це мислення (сучасна теологія – І. М.) тримається» [13, с. 114].

Наукова історіографія теж переживає значні трансформації, зумовлені постнекласичною наукою та філософією. Вона намагається подолати односторонній сциєнтизм та виробити якісно нові методології і нове розуміння місця людини в історії, зміст історичного пізнання. Спостерігається відхід від перебільшеного інтересу до масових явищ, уваги до загального на шкоду специфічному. Це означає визнання плюралістичних цінностей, нове бачення людини (через призму ментальностей). Зацікавленість різноманітними культурно-антропологічними феноменами спонукає сучасну історіографію до вивчення історії сім'ї, нового сприйняття простору і часу тощо. Що ж стосується історичної регіоналістики як одного з напрямків наукової історіографії, то значного розвитку вона здобула завдяки своїм міждисциплінарним дослідженням. «Історична регіоналістика тісно стикається з такими народознавчими дисциплінами, як історична демографія, історична екологія, економічна історія, культурологія, соціолінгвістика» [10, с. 16]. Та ще більшого свого розвитку вона може здобути, повернувшись обличчям до філософії історії, що лише збагатить її методологічну базу і окреслить перспективи подальшого розвитку.

Постнекласична філософія історії орієнтує на визнання цінності розмаїття світу та пізнавальних перспектив, врахування особливостей ідентичності дослідника. Тому в ній не визнається самовпевненість тих, хто приписує історії «єдино правильний сенс» та претендує на «абсолютну істину». Постнекласичний підхід повертає філософії історії питання про якісну вагу історичних подій та фактів, занедбане з вини позитивістської історіографії. Постнекласична філософія історії орієнтує на визнання цінності розмаїття світу та пізнавальних перспектив, врахування особливостей ідентичності дослідника.

Таким чином, постнекласичне історичне пізнання характеризується плюралізмом методів та світоглядних настанов між основними теоретичними підходами. Теологія історії може віднаходити сенс і спрямування історії та теоретично обґрунтувати єдність «минуле-теперішнє-майбутнє» на основі норм та цінностей людського життя. Наукова історіографія забезпечує достовірність пізнання минулого шляхом науково-критичних досліджень (розшуку, збору, впорядкування та опублікування) документальної бази історії. Філософія історії формує категоріальний апарат та методологію історичного пізнання; синтезує результати розвідок наукової історіографії і світоглядні настанови теології історії в перспективі рівноправності всіх теоретичних підходів історичного пізнання для сучасності.

Список використаних джерел:

1. Гуревич А. Я. Двоякая ответственность историка / А. Я. Гуревич // Проблемы исторического познания. – М. : Наука, 1999. – С. 11–24.
2. Смоленский Н. И. Проблемы теоретического плюрализма / Н. И. Смоленский // Проблемы исторического познания. – М. : Наука, 1999. – С. 39–46.
3. Ракитов А. И. Историческое познание : Системно-гносеологический подход / А. И. Ракитов. – М. : Полииздат, 1982.
4. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Р. Дж. Колінгвуд / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Основи, 1996.
5. Бойченко І. В. Філософія історії : Підручник / І. В. Бойченко. – К. : «Знання», 2000.
6. Хюбнер К. Критика научного разума / К. Хюбнер. – М., 1994.
7. Кимелев Ю. А. Философия истории. Системно-исторический очерк / Ю. А. Кимелев // Философия истории : Антология. – М., 1995.
8. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы / М. Элиаде. – М. : Прогресс, 1987.
9. Гегель Г. В. Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения. – Т. VIII. – М., 1939.
10. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Укр. істор. журн. – 2001. – № 6. – С. 3–21.
11. Философия истории : Учебн. Пособие / Под ред. А. С. Панарина. – М. : Гардарики, 2001.

12. Стародубцева Л. Взгляд Липнея или мир сквозь линзы умозрений / Л. Стародубцева // Вторая навигация. Альманах. – Запорожье : Дикое поле, 2006. – № 6. – С. 193–194.

13. Маркова Л. А. Теология в эпоху постмодерна / Л. А. Маркова // Вопросы философии. – 1999. – № 2. С. 109–128.

*Ситник Олександр Іванович, кандидат політичних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет*

КОНЦЕПЦІЯ ГРОМАДИ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ М. ДРАГОМАНОВА

Територіальна реформа, механізм якої вже запущений в Україні, направлена на підвищення ролі місцевого самоврядування, основою якого виступає територіальна громада. Дане поняття, як у минулому, так і сьогодні не має чіткого визначення і здебільшого ототожнювалося з поняттям спільноти.

Чи не першим, хто розробив наукову концепцію громади, був М. Драгоманов. Будуючи свою політичну доктрину на широкій основі наукових узагальнень, М. Драгоманов оцінив і сприйняв досвід європейського державотворення в області філософської та соціологічної думки. Саме раціоналізм О. Конта та Г. Спенсера, окремі положення анархічного соціалізму Прудона були тією філософською основою, на якій будувався світогляд М. Драгоманова, його бачення сутності держави та її форми існування.

Місце і роль громади в М. Драгоманова тісно переплетені з ідеями конституціоналізму і федералізму. Особливість його конституціоналізму полягає в тому, що свободу особистості він розумів як необхідну умову життя суспільства. В цілому притримуючись теорії факторів соціологічного позитивізму, М. Драгоманов піднявся до розуміння особистості як вищої цінності і до трактовки конституціоналізму через інтерес особистості, суспільства, нації. Специфіка його поглядів на природно-правову державу у тому, що шлях до неї він вбачав у русі від громадянського суспільства, а не від закону. З його точки зору тільки суверенний народ є законним джерелом влади, тобто народ, в якого політична і правова свідомість піднімається до необхідності визнання і здійснення прав людини і громадянина, з одного боку і підкорення всіх державних органів собі – з іншого. Тобто державна влада ставилася в рамки, які визначало суспільство і для самого себе. Будучи прихильником парламентської держави, він передбачав обмеження центральної влади за рахунок розширення прав громадян і місцевого самоврядування.

М. Драгоманов намагався надати федералізму політичний характер, розглядаючи політичну свободу і федеративну державність через принцип децентралізації, принцип автономії земських одиниць. Він був одним із перших, хто чітко і категорично поставив питання про місцеве самоврядування.

Основою федеративної держави у М. Драгоманова виступала обласна автономія, місцева влада самоврядування, яке управляє всіма внутрішніми